

МАКАРЕНКОЗНАВСТВО: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДИСКУРС

Європейська і світова наука про А. Макаренка за час свого існування об'єктом уваги обирала різні аспекти життєвого і творчого шляху видатного українського педагога-письменника. Аналітичні оцінки багатьох питань теоретичних напрацювань Антона Семеновича, глибинний філософсько-освітній, історико-педагогічний і соціально-психологічний контекст його творчості репрезентувала у своїх роботах ціла плеяда вітчизняних і закордонних учених. Їх заслугою стало розкриття інноваційного потенціалу макаренківської концепції виховання, осучаснення досвіду педагога, розробка методології використання його педагогічних ідей у реформуванні освітньої практики другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Показовим є те, що 1988 р. ЮНЕСКО ініціювала святкування по всій планеті 100-річчя з дня народження Макаренка та внесла його ім'я разом із іменами Джона Дьюї, Георга Кершенштейнера та Марії Монтессорі до четвірки педагогів, що визначили спосіб педагогічного мислення ХХ століття. На перетині 2-го і 3-го тисячоліть у рейтингу ЮНЕСКО Макаренко знову посідає почесне місце у трійці кращих педагогів світу 2-го тисячоліття – разом з Я. А. Коменським і Д. Дьюї. Варто також відмітити, що найбільший у світі макаренкознавчий науковий центр, лабораторія «Makarenko-Referat», була ще в далекому 1968 році організована при Марбурзькому університеті (ФРН).

Відома вітчизняна вчена Н. Дічек виокремлює три головні рушійні мотиви звернення до спадщини А. Макаренка у ХХ столітті: **перший** – біографічно-описовий, завдання якого полягало у висвітленні його життя й педагогічної діяльності, основних виховних постулатів, тобто ознайомити читача з літературно-педагогічною спадщиною Антона Семеновича як видним видатним явищем освітньої галузі; **другий** – прагнення і вітчизняних, і зарубіжних дослідників зрозуміти, у чому сила його виховного успіху, обміркувати виховну стратегію педагога з метою адаптувати певні конструктивні ідеї та методи до сучасного виховання, використати його теоретико-практичні положення для створення на їх основі адекватних новітнім соціально-історичним умовам моделей виховання; **третій** мотив розгортався в контексті інтересу до СРСР (і позитивного, і негативно-інвективного), зокрема й до історії розвитку освіти в радянський період, яку не можна відтворити, не заглиблюючись у творчість педагогічних персоналій [1].

Тривала, насичена теоретичними і ідеологічними колізіями історія вивчення спадщини видатного педагога свідчить про те, що світовий макаренкознавчий процес є повноцінною і вагомою часткою розвитку загальної історії педагогіки, при цьому він характеризується притаманними лише йому закономірностями, протиріччями та тенденціями.

Ще у 1998 році в часопису «Педагогіка і психологія» академік І. Зязюн підкреслював, що 1990-ті роки принесли нове, більш осмислене, спокійніше і глибинніше розуміння діяльності А. Макаренка. Вчений представив загальний огляд тенденцій міжнародного макаренкознавства, з якими воно зустріло 21 століття і які в своїх головних рисах ми спостерігаємо і сьогодні:

1) розгляд А. Макаренка як видатного педагога ХХ ст., чия діяльність і педагогічні погляди виходять за межі 20–30-х років минулого століття та значно вплинули на становлення й розвиток виховних систем у різних країнах;

2) розширення масштабів освоєння спадщини А. Макаренка в часі і просторі завдяки дослідженням його аксіологічних, філософсько-соціологічних, психологічних аспектів;

3) активізація уваги учених до дослідження внеску А. Макаренка в розвиток теоретико-методологічних основ педагогіки;

4) сприйняття досвіду А. Макаренка не лише як історичної цінності, універсальної системи виховання, а й як інструмента вивчення, розуміння нормопринципів багатьох проблем сучасного виховання молоді, джерела створення сучасної ефективної системи соціального виховання, яка відповідала б актуальним потребам нашого часу;

5) активізація історико-біографічних досліджень, завдяки чому вченими накопичено великий фактичний матеріал, що значно розширив наші уявлення про своєрідність особистості А. Макаренка, умови становлення його концепції виховання і дав змогу взятися за систематизацію й осмислення одержаної інформації для створення нової біографії видатного педагога, заповнити «білі плями»;

6) деідеологізація педагогічного внеску А. Макаренка, що стало наслідком зникнення гострої конфронтації різних соціальних систем;

7) прагнення до осмислення гуманістичної позиції А. Макаренка в умовах суперечності суспільного розвитку;

8) аналітичне вивчення, систематизація праць А. Макаренка [2].

Ідеї, досвід, особа і життєдіяльність Антона Макаренка продовжують викликати зацікавленість учених і в 21-му столітті. По суті світовий макаренкознавчий процес, що триває вже понад вісімдесят років, не виявляє тенденцій до занепаду – пропонуються нетрадиційні методологічні підходи, виникають нові концептуальні ідеї, відкриваються невідомі джерела, з'являються молоді імена.

Впевнено утвердившись в новому столітті, міжнародне макаренкознавство продовжує свою дослідницьку, популяризаційну і практико-орієнтовану активність. З висоти сьогоднішніх позицій ця наукова галузь може доволі об'єктивно оцінити як свої здобутки, так і прорахунки, виокремити тенденції власного розвитку, спрогнозувати перспективні шляхи. Ретроспективний погляд на драматичні колізії вісімдесятирічних пошуків «справжнього Макаренка» є повчальним прикладом для тих, хто тільки починає своє наближення до долі і справи видатного педагога-письменника.

За словами Н. Дічек, досвід і теоретична педагогічна спадщина А. Макаренка не лише не забуті, вони переконливо ввійшли до світового педагогічного знання й освітньо-історичного процесу, і не лише як факт історії, але і як зібрання цінних теоретико-методичних ідей, здатних збудити творчу уяву представників сучасного науково-освітнього дискурсу [1].

Звертає на себе увагу, що майже всі ключові пункти ідейного протистояння Макаренка з сучасною йому радянською системою освіти пов'язані з його авторською інтерпретацією саме тих універсальних педагогічних пріоритетів, які ми сьогодні ототожнюємо з поняттям європейських цінностей. «Не може бути виховання, – говорив Макаренко, – якщо не зроблено центральну установку про цінність людини». Пропонуємо три виховних інваріанти Антона Семеновича, що ілюструють відповідний вимір його етичної самосвідомості.

Верховенство права. Треба відзначити, що організація діяльності керованих Макаренком інтернатних виховних установ являла собою унікальний правовий феномен. В результаті тривалої роботи над вдосконаленням організаційних засад педагогічного процесу і в трудовій колонії, і в дитячій комуні поступово сформувалася доволі складна, але ефективна система функціонування *трьох базових форм буття права*: ідеї права (правосвідомості), правових норм і правової практики.

Що стосується першої з цих форм, *правосвідомості*, то для її формування Макаренком і його колегами була передбачена ціла низка засобів: категорична вимога педагогічного персоналу, виховання почуття обов'язку перед колективом, забезпечення доступу до середньої освіти, викладання теорії моралі (теорії вчинків), система покарань, вправління в правовій поведінці тощо. До *правових норм* відноситься передусім Конституція – доволі специфічний і деталізований продукт регламентації господарських потреб виховної установи, педагогічний результат співтворчості вихованців і вихователів. І особливо яскравими та сповненими педагогічними колізіями були в досвіді Макаренка форми *реалізації правовідносин (правової практики)*, драматизм яких не в останню чергу посприяв літературному успіху «Педагогічної поеми».

Повага до людської гідності. Особливо гостра полеміка з представниками ідеологічних і освітніх інституцій у Макаренка відбувалася навколо такої відстоюваної ним виховної категорії, як честь. Сутність цього конфлікту педагог доволі експресивно виклав у одному із листів 1928 року: «До вас приводять занедбаного хлопця, який уже й ходити розучився, треба з нього зробити Людину. Я піднімаю в ньому віру в себе, виховую у нього почуття обов'язку перед самим собою, перед робітничим класом, перед людством, я говорю йому про його людську та робочу честь. Виявляється, це все ересь. Потрібно виховати класову самосвідомість (між нами кажучи, навчити патякати за текстом підручника політграмоти)» [5].

Згадуючи про навчання в Полтавському учительському інституті, Макаренко неодмінно із захопленням говорив про свого наставника – директора Олександра Волніна, від якого майбутній видатний соціальний педагог-

реформатор сприйняв головне положення власної педагогічної віри: якнайбільше вимоги до людини і якнайбільше поваги до неї. Повага виступала наскрізною категорією його виховної системи, певним імперативом педагогічного середовища керованих ним закладів. Навіть серед головних положень системи дитячого самоврядування зафіксовано, що дисципліна, заснована на примусі від імені колективу, обов'язково повинна бути пов'язана з повагою до вихованця й до його роботи.

Послідовність Макаренка у відстоюванні принципів поваги до людської гідності розповсюджувалася навіть на сферу кохання: «Той, хто здатний ставитися до жінки зі спрощеним безсоромним цинізмом, не заслуговує на довіру як громадянин: його ставлення до спільної справи буде так само цинічним, йому не можна вірити до кінця» [3].

Свобода і безпека особистості. Як відомо, поступово із педагогічного безсилля і напруженої боротьби перших, не зовсім успішних, років діяльності Макаренка в царині «соціального виховання» народився безцінний педагогічний досвід, зміцніло і загартувалося нове соціально-педагогічне утворення – винайдений ним так званий виховний колектив, що об'єднує педагогів і підлітків у складній системі відповідальностей і повноважень: «захищаючи колектив у всіх точках його зіткнення з егоїзмом особистості, колектив тим самим захищає і кожен особистість і забезпечує для неї найбільш сприятливі умови розвитку».

Тут варто згадати показовий факт: педагогіка радянської доби адаптувала під свої ідеологічні канони відомий вислів Макаренка щодо сутності виховання – «в колективі, через колектив», – додавши до нього зовсім немакаренківську формулу «для колективу». Взагалі слід визнати, що в процесі розробки макаренківської спадщини були, на жаль, втрачені важливі аспекти в його розумінні колективу, і під впливом домінуючої в певний період трактовки цього поняття відбулося суттєве викривлення того змісту, який укладав у нього сам педагог – що зрештою призвело до різного роду інсинуацій стосовно його спадщини в цілому.

По суті, виховний колектив, це оптимальна зв'язуюча ланка між особистістю, що розвивається, і суспільством. У найзагальнішому вигляді можна так визначити дві його головні функції: захист дитини від деструктивних, руйнівних чинників суспільства та забезпечення її повноцінного виховання через задоволення суспільних і індивідуальних потреб. Вибудовуючи власну педагогічну дію за логікою «від колективу до особистості», Макаренко говорив: «тільки виховуючи колектив, ми можемо розраховувати, що знайдемо таку форму його організації, при якій окрема особистість буде і найбільш дисциплінована, і найбільш вільна» [4].

Припускаємо, що багато аспектів слова с справи Антона Макаренка так і залишаються надто контраверсійними для більшості із наших сучасників, але ми переконані, що українська наука, яка свого часу доволі різко критикувала його ідеї з ідеологічних, політичних і навіть етичних позицій, має певну заборгованість перед світовим історико-педагогічним процесом щодо

неупередженого і прискіпливого аналізу ідей свого видатного земляка з точки зору відповідності їх тому універсальному етичному стандарту, який ми називаємо європейськими цінностями.

Список використаних джерел

1. Дічек Н. Нове-старе в сучасній зарубіжній макаренкіані. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 2 (76). С. 221–235.
2. Зязюн І. А. Міжнародна Макаренківська асоціація: проблеми і досягнення. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 1 (18). С. 235–238.
3. Міхно О. Справжній Макаренко. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/196235498.pdf>
4. Ярмаченко М. Д. Сучасність педагогічної спадщини А. С. Макаренка: До 100-річчя з дня народження. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1988. 47 с.
5. Makarenkos Briefwechsel mit Gor'kij. Marburg, 1990. XXV, 90, 160 s. (Opuscula Makarenkiana Nr 11).

Тодорова Ірина Степанівна

ПОКАЗНИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасних умовах загострилося питання розвитку психологічної культури усіх суб'єктів освітнього процесу, тому що саме вона обумовлює здатність витримувати підвищену психоемоційну напругу, забезпечує внутрішньоособистісну та міжособистісну рівновагу, діалог та толерантність у професійному спілкуванні. Розвинена психологічна культура викладача є неодмінною умовою оволодіння діалогічним стилем педагогічного спілкування задля успішної реалізації студентоцентрованого підходу в освіті та створення безпечного освітнього середовища. Доброзичливе позитивне ставлення до студентів має доповнюватися повагою до їх гідності, думки, інтелектуального і духовного потенціалу. Зацікавлене і своєчасне реагування викладача на психічні стани та емоційні проблеми студента має об'єднуватися з його здатністю до педагогічної рефлексії та до предикативної емпатії (дозволяє передбачити реакцію іншого) задля пошуку педагогічно доцільного способу розв'язання різноманітних педагогічних ситуацій. Розвинена психологічна культура викладача має значний вплив на ефективність взаємодії зі студентами у навчальному процесі, забезпечуючи йому здатність:

- створювати атмосферу взаєморозуміння та відкритості, сприяє здатності чітко та доступно пояснювати матеріал і вести діалог, що сприяє легшому засвоєнню знань;

- ефективно вирішувати конфлікти та знаходити конструктивні рішення, виявляти спокій та терпимість, спрямовані на пошук спільного рішення, а не на силу та конфронтацію;

- підтримувати та мотивувати студентів, розуміти їхні індивідуальні потреби та створювати умови для розвитку їхнього потенціалу;